

Рецензія на книгу *Бог у постхристиянстві: Елементальна філософська теологія*

God in Post-Christianity: An Elemental Philosophical Theology. By Lenart Škof. Albany: State University of New York Press, 2024. 259 p.; ISBN 979885580009 (paperback); eBook: 9798855800104. \$34.95.

Магомед РУБАНЕНКО
Незалежний дослідник

ORCID: 0000-0002-1397-0888

Сучасна українська богословська спільнота, особливо поза академічними центрами традиційного православ'я, протестантизму чи католицизму, рідко стикається з постхристиянськими теологічними концепціями, що розглядають Бога не як трансцендентну особу «поза» світом, а як живу відкриту присутність у всьому сущому. Книга словенського філософа та богослова Ленарта Шкофа *God in Post-Christianity: An Elemental Philosophical Theology* («Бог у постхристиянстві: Елементальна філософська теологія») є спробою осмислити божественне у тому світі, який уже не сприймає традиційну субстанційно-метафізичну модель Бога. Постхристиянство, що розвивається на тлі постсекулярної думки, прагне подолати класичне дуалістичне розділення *дух* – *матерія*, пропонуючи інтерпретацію, де божественне виявляється у самій (відкритій) матерії: природних стихіях, людському тілі і, навіть, у сучасних наукових відкриттях квантової фізики. Основна проблема, до якої апелює Шкоф, полягає у втраті відчуття безпосередньої божественної присутності в світі через метафізичні обмеження класичного християнства, які потребують перегляду.

Шкоф пропонує так звану *елементальну філософську теологію* (*elemental philosophical theology*), яка шукає Бога у взаємодії з матерією, ритмами життя, містичними феноменами (передбачення, телепатія тощо), які поглиблюють сприйняття життя, а також з невизначеністю квантових явищ. Це відкриває нове, контр-інтуїтивне, поле для досліджень. Автор відмовляється від уявлення про Бога як об'єктивізовану «Вищу Істоту» (*Supreme Being*), що існує «над» світом, але водночас зберігає зв'язок із християнською традицією через концепцію «глибинного втілення» (*Deep Incarnation*) – концепт, який дозволяє бачити Бога

у всьому різноманітті живого, проте не обмежує його прояви, що, відповідно до Шкофа, і забезпечує одкровення в особі Ісуса Христа.

Книгу можна структурувати у кілька логічних блоків, кожен з яких веде читача від історико-релігійного аналізу до сучасної філософської та наукової інтерпретації Бога, поєднуючи це з християнським наративом.

Дослідження корінних релігій. Шкоф починає з аналізу релігійних практик словенських старовірів (природопоклонників). Він показує, як у давніх культурах божественне сприймалося безпосередньо через стихії: камені, річки, рослинність, тваринний світ, нумінозне життя матерії. На його думку, класичний юдео-християнський монотеїзм, що спирався на грецьку метафізику, несвідомо віддалив людину від «вітального подиху творіння» (*vital breath of creation*), оскільки сприймав стихії як нижчі форми існування. Автор рецензованої книги спирається на дослідження Яна Ассмана та Вільгельма Шмідта – щоб відкрити інший погляд і пояснити, як саме природні сили, що колись слугували доступом до божественного, були поступово замінені трансцендентним Богом-Творцем.

Критика християнської метафізики. Далі Шкоф розглядає розвиток греко-метафізичного підходу, відокремлення Бога від матерії та наслідки цього для людського досвіду. Він доводить, що сучасна наука та феноменологія, особливо роботи Моріса Мерло-Понті, дозволяють переосмислити матерію як живу, творчу, сповнену божественної відкритості. Реальність сприймається як ціле, що не поділене на «вище» чи «нижче», тобто як єдине, але відкрите до пізнання та переживання. Тут Шкоф звертається до Людвіга Феєрбаха і містичної традиції Якоба Бьоме, показуючи нероздільність духовного та матеріального життя. Розділення існує тільки концептуально, тоді як фактично дух *виявляється* в матерії.

Елемент як центральне поняття. «Серцем» книги є концепт *елементу*, запозичений із феноменології Мерло-Понті, що слугує авторові орієнтиром для нового теологічного бачення. Елемент не лише вміщує й об'єднує реальність – як у випадку заходу сонця, яке переживається не просто як «видимий об'єкт», а як явище, у якому феномен і той, хто його сприймає, взаємопроникають, – але й відкривається як надлишкове проявлення світу. Будь-який феномен уже завжди переживається як такий, що містить асиметрію, оскільки переживання невід'ємно включає невидиме – те, що виходить «за межі» видимого як його внутрішня сторона, коли феномен торкається, а його вплив, прояв чи природа не піддаються повному контролю або визначенню. Цікаво й те, що концепт автора, хоча й має певні співзвучності з такими поняттями, як *khôra* у Дерріді (порожнє вмістище всього, яке «дає місце» існуючому) та *agencement* у Дельоза (багатошарові життєві структури, що разом породжують щось більше, ніж кожен елемент окремо), все ж вирізняється особливим наголосом на *активності* надлишку реальності у сенсі *саморозкриття* саме всередині феноменологічного досвіду. Тобто йдеться про елемент як саму *умову можливості* переживання надлишку в досвіді, який виходить за межі звуженого модерним сприйняттям «життєвого

світу» (*Lebenswelt*)¹. Це дозволяє мислити Бога як *надлишкову* присутність у світі, який вже завжди відкритий до чогось більшого, а не як абстрактну віддалену сутність. Це також узгоджується з відкриттями у галузі квантового світу, де реальність виявляється фундаментально неоднозначною, нелокальною, потенційно відкритою до непередбачуваних наслідків, які виходять за межі класичних детерміністських лінійних уявлень і служать тлом для теологічного бачення автора.

Радикальні мислителі минулого. У другій частині книги автор аналізує Шопенгауера, Юнга, Дьюї, Рюера, Бруно та ін. Від Шопенгауера він запозичує поняття *волі* як зв'язку індивідуальної та космічної сили, поєднуючи це бачення з концепцією *синхроністичності* Юнга як принципу квантово-інтуїтивного зв'язку. Такі феномени як відчуття небезпеки, інтуїція, передбачення, які пов'язані на основі не локальних, але цілком реальних зв'язків, виходять за межі класичного причинно-наслідкового поля. Суперпозиція станів, заплутані фотони, темна матерія, нелінійна логіка квантового зв'язку — усе це відкриває новий простір для інтегративного мислення. Дьюї і Рюер, на думку автора, пропонують бачення Бога як інтенції до іншого майбутнього, тобто як потенціалу оновлення або як вічного «резервуару» взаємодій. Останній непомітно, але суттєво впливає на світ, як це відбувається, наприклад, під час випадкових знайомств, які іноді радикально змінюють напрямок життя. Ідеї Джордано Бруно, який розглядав любов як фундаментальний *вузол* (*vinculum*) всесвіту, автор інтегрує у власну постхристиянську концепцію, підкреслюючи відкритий зв'язок людини, природи і Бога.

Три Епохи та постхристиянська перспектива. Завершується книга концепцією *Трьох Епох* Йоахима Флорського та Амальрика Бенського, які передбачають «епоху Духа», де божественне вже присутнє у всьому суцюзі. Тут автор демонструє горизонтальну іманентність життя, де дихання, взаємна присутність та любов як взаємозалежність стають основою анархійної духовності, що не потребує вертикальної церковної ієрархії та догматів. Це спроба автора змістити акцент від авторитарних форм взаємодії з Богом до егалітарних та відкритих.

Варто тепер перейти до критичної оцінки книги Шкофа, яка, без перебільшення, посідає гідне місце всередині сучасних постхристиянських візій.

Фокус і внесок праці. Головне запитання, яке ставить Шкоф: як переосмислити божественне у світі, де послабився прямий зв'язок зі стихіями, без втрати теологічної глибини християнства? Його відповідь — *елементальна філософська теологія*, яка об'єднує архаїчні релігійні практики, сучасну науку, постсекулярну філософію та одкровення Боготілення, створюючи рамки для мислення Бога як живої відкритої присутності у світі. Книга цікава тим, що вона пропонує альтернативу класичній субстанційній метафізиці: Бог не «над» світом, а *через*

¹ Тут «умова можливості» слугує метафоричним терміном для позначення елементу або *плоти* (*la chair*) у пізнього Мерло-Понті як іманентної структури світу або, в баченні Шкофа, як *матриці* (*matrix*), яка відкриває його надлишковий прояв, не спираючись на трансцендентальний «автономний суб'єкт» Канта чи раннього Гуссерля.

нього. Це дозволяє розглядати природу, людське тіло, квантові явища, містичні феномени та міжособистісні взаємодії як прояви божественного життя, яке не обмежується горизонтами відомого, а вже завжди здатне його підважувати та перетворювати.

Контекст для українського читача. Українській аудиторії, для якої богослов'я переважно асоціюється з православними, католицькими або євангельськими традиціями, Шкоф пропонує свіжу перспективу, особливо тим, хто цікавиться міждисциплінарним підходом. У сучасному світі, де популярна наукова картина світу часто суперечить класичній теології, його книга може слугувати мостом між духовністю і науковим світоглядом, а також надати інструменти для переосмислення традиційного розуміння Бога. Автор не стільки руйнує, скільки *перевідкриває* те, до чого теологія апелює, але, як передбачається, з менш гнучким інструментарієм. Елементарна філософська теологія надає інтерпретаційний інструмент для осмислення Божої діяльності поза класичними бінарними рамками, що може стати корисним для євангельських богословів, які шукають способи поєднати реальне духовне переживання з екологічною та соціокультурною відповідальністю. Такий підхід дозволяє переосмислити поняття втілення, благодаті та Божої дії, не втрачаючи при цьому центральної ролі *особистого* ставлення людини до Бога, а навпаки — поглиблюючи його. Водночас деякі євангельські читачі можуть зауважити, що акцент на «іманентності» та «надлишку буття» ризикує розмити відмінність між Творцем і творінням та підважити центральність трансцендентного одкровення Бога у Христі, що лише свідчить про те, що цей відносно новий напрямок потребує ретельного критичного вивчення.

Євангельсько-філософський діалог. Варто відзначити, що Шкоф влучно виявляє обмеження деяких сучасних апофатичних підходів, наприклад, у думці Жан-Люка Маріона. Прагнення Маріона до трансцендентної «дистанції», на думку автора, перетворює саму абстракцію на ідола, тоді як Ніцше й Гайдеггер, до яких той звертається, краще зберігають живий контакт із відкритою реальністю Бога через введення у філософію таких образних понять як *дитина* або *четвериця*. Ця критика небезпідставна: апофатичні підходи, як правило, зберігають репрезентативність навіть там, де прагнуть її подолати. Оскільки будь-які апофатичні концепти *інакшості* (безвідносно до Маріона) діють через репрезентацію, крайня точка такого підходу «по той бік репрезентації» — концептуальний нігілізм. Тобто «мовчання» про Бога перетворюється не на чесноту, а на форму філософського жесту, який, як правило, нічого не пропонує. Суть не в тому, що, наприклад, *четвериця* Гайдеггера є язичницько-ідолопоклонницькою через конотації з міфологічним світом, а в тому, щоб побачити, який «ідолопоклонницький» шлях протистоїть самому собі в наближенні до живої реальності Бога, на чому наполягає євангельський погляд. Можна зробити «жестом» відмову від пояснення переживання чи образу Бога, але зберегти сам цей жест як самоціль. А можна через феноменальність в усіх її проявах відкривати реальність Бога, вбачаючи в усьому цьому найбільшу таємницю, але реальну в своєму конкретному переживанні. Саме тому сучасна теологія дедалі частіше відмовляється

від спекулятивної трансцендентності на користь (відкритої або радикальної) *іманентності*, що виявляє живий надлишок божественного буття в кожному феномені. Тобто вибір цього терміну свідчить не про перевагу одного бінарного елемента над іншим, а про прийняття єдиної доступної відкритої реальності поза штучним розділенням, яке, як здається, лише заважає. Автор демонструє подібне бачення на прикладах буддизму, джайнізму, ведизму, юнгіанства та інших традицій, зберігаючи лінію одкровення про втілення Бога у Христі. Такий підхід дає певні теологічні підстави цьому поглядові та умовно зберігає автора всередині християнської традиції. Отже, Шкоф демонструє, як різні традиції досліджують глибини реальності, вбачаючи тут відкритість божественного.

Критична оцінка. Попри значну інтелектуальну цінність, у книзі є певні моменти, які потребують уточнення. По-перше, у деяких місцях Шкоф не зовсім чітко відмежовує поняття *феномена* та *речі-в-собі* у контексті як понять Канта, так і аналізу Шопенгауера, що може спантеличити уважного читача (92–93). По-друге, деякі концепти постхристиянської теології (наприклад, *кінцевість* творіння у Капуто, на якого автор посилається протягом книги) не цілком інтегровані у власну систему Шкофа, що створює ризик неоднозначної інтерпретації: чи кінцевість накладається на Бога, чи існує надлишок, який виявляється *за умови кінцевості*, але не робить її метафізично домінуючою? По-третє, у автора досить метафоричний стиль, який іноді відволікає від чіткого розкриття теми. Це дещо ускладнює текст для тих, хто звик до лінійної академічної аргументації. Кращого ефекту можна було б досягти через врівноваження образів – наприклад, «Христа-Матриці» (61) чи «темної любові» (168) – чіткішим окресленням їхнього значення. По-четверте, такі богословські проєкти є викликом для інтеграції своїх ідей у більш традиційне середовище. У цьому випадку це виклик для євангельської теології, де традиційно акцентується на чітких доктринальних рамках. Не зовсім зрозуміло, як працювати з офіційними церковними структурами або як розуміти особистісність Бога та вчення про спасіння, яке чітко розмежовує шлях до Царства Божого (через визнання Христа) і від нього. Хоча книга повністю цьому не суперечить, а в багатьох випадках навіть розширює ці ідеї до більш універсальних та актуальних щодо сучасності, однак вона потребує неабияких зусиль для осмислення.

Попри названі обмеження та виклики, книга Шкофа є унікальною спробою інтегрувати феноменологію, квантову фізику, історико-релігійний аналіз, християнське одкровення та сучасну постсекулярну філософію у теологічну концепцію, і може стати стимулом для подальших досліджень. Вона пропонує українським читачам можливість переосмислити традиційні уявлення про Бога та природу духовного життя, наближаючи до більш відкритого та інтегративного богослов'я.

Висновок. «Бог у постхристиянстві: Елементарна філософська теологія» – це важливий внесок у сучасну теологічну дискусію. Ця книга буде цікава як академічним читачам, так і всім, хто прагне поглибленого розуміння постхристиянської думки. Вона відкриває нові горизонти для сприйняття Бога у світі,

де класична метафізика перестає бути достатньою для пояснення складного та багатого духовного досвіду. Представлену працю рекомендую всім тим, хто цікавиться як новими, радикальнішими, шляхами сучасної теології, так і постсекулярною філософією, а також питанням інтеграції науки та релігії.

Mahomed RUBANENKO
Independent researcher

ORCID: 0000-0002-1397-0888

Надійшла до редакції / Received 12.09.2025
Прийнята до публікації / Accepted 04.11.2025